

Arany János- és Zrínyi-kommentárok.* 1. Ismeretes, hogy a Toldi-trilógiát teljessé tevő „Toldi szerelmé”-t Arany János csak halála előtt három évvel, 1879-ben fejezte be, noha korábban is többször foglalkoztatta e téma. A „Toldi szerelme” előzménye, a Daliás idők első fogalmazványa („dolgozata”) 1849 és 1853, a második 1853 és 1854 között született, de mindkettő töredékben maradt. Az első ének a „Daliás idők” mindkét változatában azonos. Ebben a kezdő versszaknak az 1–2. és az 5–6. sora a következő: „Visszanéz a magyar, sóhajtva néz vissza, | Te dicső hajdankor | Fényes napjaidra; ... | Én is visszanézek, el-elképzelődöm, | Toldi jut eszembe, régi ösmerősöm;”. Arany tehát az 1847-ben megjelent Toldira emlékezik. Ugyanez a momentum más megfogalmazásban a „Toldi szerelmé”-ben szintén megvan, ott az első ének második versszakának a kezdetén:

Toldi jut eszembe, kiről még ifjonta,
Játszi elmém könnyű énekét elmondta;

Az irodalmi-nyelvi elemzés számára külön is érdekes, amikor egy költő, író egy saját korábbi munkájára utal vissza. Erre a jelenségre jó érzékkel hozza egyik példának a fent említett SZIKSZAINÉ NAGY IRMA „Leíró magyar szövegtan”-a (Bp., 1999. 342), e témakör első összefoglalása is, amely a szövegköziség, az intertextualitás problematikájával szintén külön foglalkozik. Mind az Arany-filológia, mind az intertextualitás kérdésköre számára még érdekesebb ez az adat, ha rámutatunk, Arany itt nemcsak a Toldira utal, hanem a „Szigeti veszedelem” kezdő versszakára is alludál:¹

Én az ki az előt iffju elmével
Iáczottam szerelemnek édes versével,
Küszköttem viola [o: Viola] kegyetlenségével:
Mastan immár Mársnak hangassab versével,.

Eposzának kezdetén Zrínyi Miklós a korábban szerzett udvarló, szerelmes verseire gondol, amelyeket írva *iffjú elmével játszott* a szerelem édes versével. A visszaemlékezéskor ő huszonhat-huszonnyolc éves lehet! Arany viszont harminckét év távolából írta a Toldiról, hogy még *ifjonta* mondta el *játszi elmével* könnyű énekét. Az egyező, hasonló szavakhoz részben még az Arany használta *énekét* szintén hozzávehető. A „Szigeti veszedelem”-nek a már idézettekét követő, híres

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 7. (vö. OTKA T 026146). Az Adattár (erről l. MNy. 2001: 367—8) cikkekből és tanulmányokból álló része már a 16. sorszámánál tart, két sorszám, köztük a 7. azonban kimaradt, s ezt most pótoljuk.

¹ Az idézet az eredeti 1651-es kiadás szerint, de mai betűtípusokat használva.

sora ugyanis ez: „Fegyvert, s Vitézt éneklek, Török hatalmát” (A *fegyver* jelentése itt ’harc(ok), háború’; I. A. MOLNÁR: MNy. 1991: 354—6). Illetve, még inkább gondolhatunk arra, hogy Arany „A Zrínyiás népies kidolgozása”-ban az első ének negyedik sorát így írta át: „Mostan immár Mars-nak hangosb énekével”, tehát az eredeti *versével*-t az *énekével* szóval cserélte ki.

A „Toldi szerelme” és a „Szigeti veszedelem” kezdete közti intertextuális kapcsolatot „külsőleg” az is alátámasztja, hogy a két költő versrészletei mögött lévő alaphelyzet szintén hasonló. Mindketten egy korábbi időszakra, korábbi mű(ve)kre gondolnak vissza, s azokkal állítják egyfajta ellentétet is hordozó párhuzamba jelen munkájukat. Ezenkívül tudjuk, Arany mennyire szerette és ismerte Zrínyit. Nemcsak a „Szigeti veszedelem” már említett, átdolgozására, modernizálására tett kísérlete mutatja ezt (az első ének és a második eleje készült el), hanem például „Zrínyi és Tasso” című kiváló tanulmánya is.

2. A „Szigeti veszedelem” 14. énekének 50. versében Alderán így biztatja a pokolbeli, alvilági lelkeket, hogy jöjjenek elő a földből Szigetvár rontására: „Föl fakat fegyverrel föl és vitézséggel, | Jertek rá Szigetre kénküvel és tüzzel, | Porrá kel égetni mind emberrel, küvel, | Rontani kel együt emlekezetével”. Az első sort, leginkább annak két első szavát a Zrínyi-filológia nemigen tudja értelmezni. A kiadások általában szintén ezt állapítják meg. Korábban már foglalkoztam e hellyel (A. MOLNÁR i. m. 357—9, irodalommal). Utaltam arra is, hogy KOVÁCS SÁNDOR IVÁN szerint a *fakat* itt esetleg íráshiba *tahát* ’tehát’ helyett. Magam pedig azt írtam, a *fakat* talán *fákat* hangalakot takar, s akkor a szó Krisztus keresztfájára vonatkozik, amit az előző versszak említett. Abban Alderán azzal is buzdítja az alvilágiakat, hogy ha nem jönnek elő, „Két fa körösztil dült meg-gyöz mi bennünket | Minket törököket ti hiveiteket”. Ezért kérheti tehát — (?) egyfajta tagolatlan felszólító mondatl —, hogy jelenjenek meg, támadjanak a kereszténységre, Szigetre. Vagy pedig ’előtör, megjelenik, elővesz’ jelentésben a *fakad* igét, az abból képzett befejezett melléknévi igenevet kereshetjük a szóban, s akkor a sor értelme: „Föl, (a földből, az alvilágból) előtört, feltámadt fegyverrel”. Az eposznak a Matúra Klasszikusok sorozatban megjelent kiadása (szerk., sajtó alá rend., jegyz. KIRÁLY ERZSÉBET. Bp., 1993. 221) lényegében a második elgondolásomat említi, valamint KOVÁCS SÁNDOR IVÁN véleményét, de „nehezen értelmezhető szó”-nak mondja a *fakat*-ot. Teljes joggal, megoldási kísérleteinket magam is csak hipotézisnek tartom. Tovább gondolkodva a dolgon, azt hiszem, legalábbis újabb hipotézisként fölvethető egy (némileg) valószínűbb elképzelés. Mégpedig az, hogy a *fakat* itt valóban a *fákat* szót takarja, de a *fa* jelentése e helyütt ’kopja(fa)’, amit az EWUng. 1550-től Tinóditól ismer (igaz, ’lándzsa’-ként, vö. még TESz. is), és amire a vitézi életet festő művekből számos adatunk van. A vitézek, a (lovas) katonák, amikor harcba indulnak, felvetik, felemelik, majd előre szegzik a kopját. A *fel fakat*, azaz *fel fákat* ’föl a kopjafákat’ szerintem harcra való felszólítás szintén lehet, ami különösen egy költői műben akár általánosabb értelemben, a fegyverfajta említése nélkül is előfordulhat. A sor kezdete tehát azt jelentené: ’fel a kopjafákat (és legyetek készen, induljatok a harcra)’, ezután pedig a *fegyverrel* fölvethető értelme ’fegyverrel (esetleg páncéllal) együtt’ vagy ’harccal’. A *fa* ’kopja’ felvetésére a NySz. (*fa* al.) három példát hoz Tinódi Krónikájából, az RMKT. III.-ból: „Kardos Józsa *fáját* felveté, az tereken ő kopjáját eltöré” (186); „Az vitézők ottan *fát* felvetének, az lövésre arczul ők öklelének” (203), „Vessük fel mi *fánkat*, Jézust, Jézust üvölsünk, ropp, csatt, patt” (253).

Eszerint a kérdéses sorok szerintem leginkább ilyenképp értelmezhetők: „Fel a kopjákat (.) fegyverrel (vagy: ? harccal), fel, és vitézséggel, | Jertek rá Szigetre kénküvel és tüzzel.”